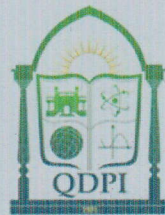

ЎЗБЕКISTON RESPUBLIKASI
FANLAR AKADEMIYASI

ЎЗБЕК TILI, ADABIYOTI
VA FOLKLORI INSTITUTI

QDPI

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН МАСАЛАЛАРИ

ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ
АНЖУМАН МАТЕРИАЛЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН МАСАЛАЛАРИ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА
CURRENT ISSUES OF THE LITERARY PROCESS

*Назар Эшонкул таваллудининг 60 йиллигига бағишлаб ўтказилган
халқаро илмий-назарий анжуман материаллари*

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
“Фан” нашриёти
Тошкент – 2022

МУНДАРИЖА

И. Ҳаққулов. Эврилиш товуши.....	3
Э. Аъзам. Бепоён осмон.....	8
Қ. Қаҳрамонов. Назар Эшонкул ижодининг адабиётшуносликда ўрганилишига доир баъзи мулоҳазалар...	9
Н. Жабборов. Мангу яшиллик сири.....	15
Й. Солижонов. Жавоб излаётган одамлар.....	18
Д. Қуронов. Назар Эшонкул реализми ҳақида айрим мулоҳазалар.....	20
Б. Каримов. Назар Эшонкулнинг мухташам назари.....	24
А. Улуғов. Бебаҳо одамлар образи.....	29
Ғ. Муродов. Романда янги бадиий тафаккур ифодаси.....	56
И. Ёқубов. Трагиклик ва сатирик модуслар – эстетик аналогия воситаси.....	57
Ш. Ахмедова. Назар Эшонкулнинг адабий-танқидий қарашларида адабиётга муносабат.....	70
С. Тўлаганова. Ўзликни англаш изтироби ёхуд ёзувчидан миллатпарваргача.....	72
А. Қосимов. Жамиятнинг бадиий тасвирида рамзий образлар.....	76
М. Кўчқорова. Назар Эшонкул ва ўзбек модернизм адабиёти.....	79
З. Қобилова. Назар Эшонкул фикратлари: қадим оҳанглар садоси.....	83
Г. Сатторова. Назар Эшонкул ижодида диний-фалсафий мотивлар.....	86
Фахриёр. Орият одамлари.....	88
Ў. Ҳайдар. Қадимий мунг залвори.....	90
Emek Üşenmez. Modern özbek edebiyati ve Nazar İřankul.....	93
N. Biray, U. Topçu Öztürk. Nazar İřankul'un "İstilâ" Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme.....	95
Д. Холдорев. Назарнинг оригинал киссалари.....	108
Г. Имомова. Назар Эшонкул ҳикояларида бадиий синтезнинг уйғунлашуви.....	112
А. Эшонбобоев. Ёзувчи Назар Эшонкулнинг адабий-танқидий қарашлари ҳақида.....	118
У. Расулова. Бесамар умр манзаралари.....	121
Ф. Бурханова. Назар Эшонкул адабий-эстетик қарашлари ва ижодий уйғунлик.....	125
С. Мўминова. Назар Эшонкул ҳикояларида аёл руҳияти тасвири.....	131
М. Саидақбарова. Бадиий адабиётда “Муолажа” усуллари.....	133
З. Суванов. Бадиий матнни лингвистик экспертиза қилиш зарурати ва омиллари.....	135
Н. Чўлиева. Назар Эшонкул ҳикоялари бадиияти ва услуби.....	138
Ю. Бабақулов. Ёзувчи услуби ва бадиий нутқ.....	144
Б. Жовлиев. Ёзувчи Назар Эшонкул асарларида мифопоэтик талқин ва бадиий образ.....	148
Б. Мўминов, О. Қодирова. “Шамолни тутиб бўлмади” ҳикоясининг тизимли таҳлили.....	153
Ш. Куванова. Франц Кафка ижоди Назар Эшонкул нигоҳида.....	158
М. Nasirov. Nazar Eshonqul asarlarida kognitiv metaforalar.....	162
G. Vahromova. Nazar Eshonqul hikoyalarida estetik ideal va ijtimoiy muhit.....	164
С. Шукурова. Адабий анъана, адабий таъсир ва новаторлик масаласи.....	166
О. Жумабоев. Назар Эшонкул ҳикояларида рамзий тимсоллар.....	169
Байрам Али. Умумбашарий дард.....	172
Д. Муҳаммадиев. Етовдаги одам фалсафасининг поэтик талқини.....	175
Э. Муртазаев. XX аср ўзбек адабиёти насрида уруш мавзуси талқини.....	178
М. Фармонова. “Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви”: сарлавҳадаги сеҳр.....	182
Ф. Алланазарова. Назар Эшонкулнинг “Баҳовуддиннинг ити” ҳикоясида куй рамзининг поэтик талқини.....	185
N. Ro‘zimurodova. “Tobut” hikoyasida ramziy va falsafiy qarashlar.....	189
Д. Пирматова. Назар Эшонкул асарларида қўлланган ундалмалар хусусида.....	192
S. Berdiyeva. “Urush odamlari” qissasida kiritma hikoyaning badiiy vazifasi.....	194
Н. Ҳошимова. Бир ҳикоя таҳлили.....	196
Ш. Ризаев. Безовта қалб.....	198

KAYNAKÇA

1. Açık F. Azat Kuşlar Hikâyesi Üzerine Bir Çözümleme Denemesi. Ekev Akademi Dergisi. 2009. S: 38. S. 215-224. http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/fatma_acik_azat_kuslar_hikayesi.pdf.
2. Aşkaroğlu, V. Postmodernizm Sınırsız Özgürlük mü? Özgürlüğün Sınırı mı?. SageYay.. Ankara. 2015.
3. Biray N., Erdem E. Orta Asya'da Yürütülen Rus Dil Politikası Fikrinin Amaçları ve Türk Cumhuriyetlerinin Mücadele Siyaseti. 100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası (Ed. Y. Koç, M. Cengiz), Hacettepe Ün. Yay.. Ankara. 2018. s. 441-449.
4. Biray N. Erdem E. Türk Dünyası Üzerinde Uygulanan Ruslaştırma Siyasetinin Afişlere Yansımaları. Atabetü'l-Hakayık'ın Basılışının 100. Yıl Dönümü Adına X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. 17-19 Ekim 2018 Eskişehir. Yayımlanmamış bildiri.
5. Ceylan F.A., Çimen, H. Sovyetler Birliğinin Uyguladığı Asimilasyon Politikalarının Bağımsızlık Sonrası Türk Cumhuriyetleri Üzerindeki Siyasal Ekonomik Etkileri. II. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu. Nizip. 2016.
6. Devlet N. Millet ile Sovyet Arasında, 1. Baskı. İstanbul. 2011.
7. Hayit M. Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası, 1. baskı. Ankara, 1975.
8. Karabulut F. İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları. bilig. 2009.50/65-96.
9. Karabulut F. Ruslaştırma Politikalarında Son Darbe Olarak Kolhoz Sistemi: Uygulamalar ve Bazı Romanlardaki Yansımaları. 3. Türkistan Kurultayı. s. 614-635. Kastamonu. 2018.
10. Merhan A. Anadolu'daki İlk Türkçe Eser Üzerine Tartışmalar. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 2011. 59 (2), 53-62. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/belleten/issue/32743/363462>
11. Oba E. Bağımsızlık Devri Özbek Edebiyatı. Turkish Studies. 2014.9/3, s. 997-1008.
12. Özel M. S. Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2014. Cilt 4. S. 99-122.
13. Süleymanlı E. Sovyetlerin Milli kimliği Yok Etme Faaliyetleri: 'Sovyet Halkı' Denemesi. Karadeniz Araştırmaları. 2005. S: 6. S. 128-134.
14. Şahin L. Rusya Federasyonu'nun Etnik ve Dinsel Yapısı. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 2016. Cilt: III, S: 2, s. 15-32.
15. Üşenmez E. Özbek Türkolog Kazakbay Mahmudov. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 2012. 44 (44), 229-247. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iutded/issue/17072/178519>. (e-tarih 10.2018).
16. Yılmaz M. Y. İşgal Dönemi Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedit Hareketi. International The Journal of Academic Social Science Studies JASSS. 2014. S: 29, s. 339-349.
17. Yüce M. Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi. 2006. S9, s. 152-162.

НАЗАРНИНГ ОРИГИНАЛ ҚИССАЛАРИ

Дилмурод ХОЛДОРОВ,

ТошДўТАУ доценти

Назар Эшонкул қаламига мансуб “Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”, “Қора китоб”, “Тун панжаралари” қиссалари адабий жараёнда кечаётган услубий янгиланишлар, инсон муаммосининг турли ракурсларда акс этиши, турфа образлар дунёси умумлашган ҳолатда

намоён бўлаётганлиги, замонамизнинг долзарб ижтимоий-маънавий муаммолари бадиий талқин этилаётгани билан характерлидир.

Маълумки, Назар Эшонкул анъанавий услубда ёзилган “Уруш одамлари” қиссаси билан адабиёт майдонига кириб келди. Ёзувчининг бу қиссаси моҳиятида инсон табиатидаги руҳий кечинмалар жуда билимдонлик билан, айнан улкан адиб назари билан бадиий таҳлил қилинади. Ана шу дастлабки қиссасида ҳам Назар Эшонкулнинг ўз тасвир манерасига, мураккаб табиатли қаҳрамонлар ярата олиш қобилиятига эгаллиги яққол сезилади. Асарни тушуниш, унинг тағзаминига яширинган маъноларни англаш учун, асар руҳига кириш, воқеликни бутун мураккаблиги билан ҳис қилиш китобхондан фаол сезимни талаб қилади.

“Уруш одамлари” да жанг майдонларидаги отишмалар, душман билан очиқча олишувларга оид эпизодлар бўлмаса ҳам, ўқувчи уруш қолдирган асоратни сезиб, дил-дилдан ҳис қилиб туради. Чунки Назар Эшонкул уруш даври одамларининг изтиробларини, оилавий можароларнинг келиб чиқишига айнан ўша бало-офат сабабчи бўлганини матноста таъкидлаб туради.

Қиссада тинчлик қадрига етиш, тинч-тотув яшаш, ҳаётни севиш, умрнинг бир зумда ўтиб кетиши ва бошқа инсоннинг ҳаёт-мамотига тааллуқли масалалар ҳусусида очиқ-яланғоч хитоблар йўқ. Аммо асарнинг ўзига хос услуби моҳиятига сингдирилган Бойхун бобо номи билан боғлиқ бир ривоят борки, у айнан ёзувчининг бадиий мақсади моҳиятини акс эттиради.

Ҳар доим эпик асар марказида инсон ва унинг маънавий олами, унинг фазилати ҳамда қусурлари тасвири, шахснинг психологик кечинмалари туради. Инсон дунёсини бор-бўйича кўрсата олмаган, уни бутун ҳаёт мураккабликлари билан тасвирламаган ҳар қандай асар нуқсонли саналади. Қизиқ мавзулар ёки шиддатли кечган воқеаларнинг ўзигина насрий асарнинг тўлақонли бўлишини таъминлай олмайди. Шу маънода “Уруш одамлари” қиссасида тирик одамларнинг реал қиёфалари, ожиз ва кучли қирралари тасвирланади. Айниқса, сюжет жанжининг барча халқаларини боғлайдиган Нормат полвон, Анзират, Бийди момо, Мирзакул, Бухор полвон қиёфасини аниқ тасаввур қилиш мумкин.

“Уруш одамлари” қиссасида иккинчи жаҳон уруши ҳақида гап кетса ҳам, асар тағматнида умуман унинг инсон руҳиятига таъсири, жамиятда қолдирган салбий иллатлари ётади. Назар Эшонкул тасвир баёнига киришар экан, асар қаҳрамони Анзират тилидан “... у дарёнинг икки бетидаги икки хил ҳаётни ҳис қилар, бири тер тўкиб йиғар, иккинчиси талаб кетар – назарида, нариги қирғоқ бахтсизлик келтирадиган қирғоқ эди”⁷⁷, – деган сўзларни келтиради.

Келтирилган рамзлар ортига разм солсак, дарё – бу инсон умри, тириклик белгиси. Инсонда ҳамиша икки ҳис ўртасида кураш кетади. Бири эзгулик, иккинчиси ёвузлик. Иккисига ҳам тириклик белгиси дахлдор. Иккисида ҳам ҳаёт бор. Умри давомида инсон гоҳ у “қирғоқ”қа, гоҳ бу “қирғоқ”қа ўзини ташлайди. Иккисида ҳам ҳаёт лаззати бор. Фақат улардан биттасигина мангуликка дахлдор. У осонликча қўлга киритилмайди. Инсон эса табиатан осонига мойилрок. Эзгуликнинг ёвузлик устидан ҳамиша ғалаба қилиши фақат эртақлардагина учрайди.

Ёзувчи инсонни ана шундай икки “қирғоқ” орасида имтиҳон қилади. Унинг ичида кечаётган тартибли, тартибсиз ҳаёлларни очиб ташлайди. Ўқувчини ажодлар замонида саёҳат қилдиради. Бойхун бобо тилидан: “Агар урушсиз юртни топмасаларинг, унда ака укага, дўст дўстга, хотин эрга, одамлар бир-бирига хиёнат қиладиган, бир-бирини алдайдиган бўлиб қоладилар, қаерда қон оқса, ўша ерда хиёнат кўп содир бўлади, бахт у ердан юз ўгиради, одамлар яшаш илмини эмас, бир-бирини ўлдириш илмини ўргана бошлайдилар, сув ўрнига қон ичадиган махлуққа айланадилар, Уруш – ер юзидаги ҳамма эзгу нарсани қуритади, сизларни ер юзидан супуриб ташлайди. Сизлар ҳаммаларинг жоҳил ва адашган уруш одамларига айланиб қоласизлар” (16-бет), деган улкан бир фалсафани илгари суради. Бу иқтибосда, бизнингча, қиссанинг асосий мазмуни жо қилинган.

⁷⁷ Эшонкул Н. Уруш одамлари // Ялпиз ҳиди. – Тошкент: Шарк, 2008. – Б. 3-112. (Бундан кейинги иқтибослар шу китобдан олинди ва саҳифаси кўрсатилади – Д.Х.).

Қисса воқеалари тўрт мучаси соғ Нормат полвоннинг урушдан ногирон бўлиб, “урушнинг тирик гувоҳи”га айланиб уйга қайтиши билан бошланади. Нормат полвон урушдан омон қайтганига шукроналар келтириб, қолган умрини хотинига, болаларига, шу одамларга яхшилик қилиб ўтказишни ният қилади. Хотини Анзиратнинг нозланиб, каклик гўштини егиси келганини эшитгандан сўнг: “...бу нарсаларни ҳеч нарсага алмашмайман” (21-бет) – деган қатъий қарорга келади. Бироқ тўрт йиллик урушнинг кичкина бир қишлоқ ҳаётига етказган захар-заққумлари, изтироблари, уларни ҳис қилиш азоби ҳали олдинда эди. Асарнинг бадиий мақсади аста-секинлик билан очила боради. Воқеаларни бундай яширин тарзда берилиши ёзувчи томонидан қўлланган асарнинг тугуни бўлиб, кейинги ҳолатлар шу тугунни ечишдаги воқеалар билан боғланиб кетади. Ёзувчи бўлиб ўтган воқеалардан қаҳрамонни хабардор қилиш учун майда деталларгача аҳамият беради. Хотини Анзиратнинг руҳиятида кечаётган ўзгаришлар, овқатланишдаги ўзини тутиши, қилиб қўйган айбини оқлашга интилишлари, Норматнинг чўлоқлигию, ўзининг шу ҳолатда унга мос эмаслигини ҳаёлидан ўтказишигача барча-барчаси қаламга олинади, психологик тасвир этилади.

Ниҳоят, Нормат полвон манфур хиёнатдан хабар топади. Қаҳрамоннинг ички оламида кечаётган оғриқли-азобли, зиддиятли фикрларнинг ғужғон ўйнаши китобхонни ҳам ўзига шерик қилади. Нега шундай бўлди? – деган ҳақли савол ўқувчини ҳам, қаҳрамонни ҳам бирдай қийнайди. Нормат икки ўт орасида изтироб чекади. Бири тўрт йиллик уруш даҳшатлари, ундан омон қолиш, оиласи бағрига тезроқ қайтиш бўлган бўлса, иккинчи томондан, хотинининг хиёнати, ўзи тирик бўла туриб, фарзандларининг етим бўлиб қолаётганлиги азоб беради. У “Мени, аввало, урушга бор, деб алдашган, кейин урушда алдашган, хотинини йўлдан уриш учун уни урушга юборишган – урушда ишларини битказиш учун алдашган, уни ҳамма алдаган, кўрган ҳар бир киши алдаган, келган биринчи кунлариёқ алдашган, йўлларда алдашган, госпиталда алдашган, уни мана шу машғум воқеани кўрсатиш учун уйига қайтаришган, сўнг устидан қулиб юришган, уни ҳаммаша алдаб келишган...” (74-бет), деган хулосаларга келади. Бу нафақат Нормат учун, балки ҳар қандай инсон учун фожиали хулоса. Одам дунёда алданиб яшаётганини англаса, унинг учун бу ҳаётнинг хасчалик қиммати қолмайди. Бундай одам ҳамма нарсадан безади, ҳамма нарсага, ҳатто ўзига ҳам нафрат билан қарай бошлайди. Ёзувчи Нормат йўлиққан мана шундай мураккаб фожиавий вазиятни очиб бериш учун захирасида бор барча сўз ва ибора, тасвир, детал, ишораларни ишга солади. Бошқа персонажлар тилидан, характеридан унумли фойдаланади. Бу ўринда энг катта вазифани Анзират образига юклайди.

Адиб уруш одамларининг азоб-уқубатлари, фожиаси, уруш даври психологиясини ёритишда Анзират ички кечинмаларини шафқатсиз тарзда очиб ташлайди. Аммо бу борада нейтрал йўлдан боради. Анзиратнинг фожиасини бирёқлама тасвирлашдан қочади. Шу орқали инсон қалбининг ўта мураккаблигини ўқувчига англатади. Анзират гоҳида қилаётган гуноҳларини болаларининг ҳаётини сақлаб қолиш учун қиялман, деб ўзига таскин ҳам беради. Бироқ бу тазаррулар, оқлашларга ўзи ҳам чин дилдан ишонавермайди. Шунинг учун ёзувчи унинг ичида кечаётган, шууридаги иккинчи “мен”ини очишга ҳаракат қилади. У “...Мирзакулнинг суйиб эркалашини, соқоли олинмаган чакаги билан бўйнини китиқлашини, уч йилдан бери эркак ҳидини кўрмаган сочларини эркак қўллари силашини... хуллас, эркакни, эркакнинг дағал қилиқларини, улардан келадиган ёқимли ва эҳтиросни кўзғайдиган ҳидни кўмсарди” (56-бет), – каби тасвирларда инсон руҳиятининг қанчалик мураккаблиги, инсон ҳаммаша ўз қилмишларини оқлашга мойил эканлигини билдиради.

Биз кўпинча бадиий қаҳрамонларни таҳлил, талқин қилаётганда уларга қатъий ҳукм чиқаришга одатланиб қолганмиз. Қайси биринидир алқаймиз, бошқасини қоралаймиз. Бироқ талқинчининг мақсади – ҳаёт ҳақиқати тўғри акс этирилганми, бадиий эстетик тамойиллар бузилмаганми, ўқувчи бу ҳодисаларга ишонадими каби саволларга жавоб топишдан иборат. Шу нуқтаи назардан қараганда хиёнат кўчасига кириб қолган Анзиратга раҳмимиз келади, унга ачиниб кетамиз. Ҳатто бутун вужудини наҳс босган Мирзакулнинг ҳам Анзиратни чин кўнгилдан ёқтириб қолишига, “Анзиратнинг ёшли кўзлари, қатиқ ҳиди келадиган нам сочларини” (73-

бет) соғинишига ва изтироб чекишига ишонамиз, унга инсон сифатида ачинамиз. Уларнинг қилғилиқларига қандай ҳукм чиқаришга қийналамиз.

Умуман, ўзбек адабиётида уруш давридаги аёл хиёнати билан боғлиқ тасвирлар кўплаб учрайди. Мисол учун Ўткир Ҳошимовнинг “Икки эшик ораси” романидаги Раъно билан Умар закунчи, Исмоил Шомуродовнинг “Одамхўр” романидаги Ризвон билан Манноп раис ўртасидаги хиёнат Назар Эшонкулнинг “Уруш одамлари” қиссасидаги Мирзакул ва Анзират бошидан кечирган воқеаларга ўхшаб кетади. Бу эса уруш даври реал воқелигида бундай ҳолатлар ҳам учраб турганлигини билдиради.

Бироқ Анзират, Раъно ва Ризвон образлари орасига тенглик аломати қўйиш ҳам тўғри бўлмайди. Раъно, Ризвон характерларидаги оғмачилик, сабрсизлик уларни хиёнат кўчасига бошлайди. Улар хиёнатга ўз хоҳишлари билан қадам қўяди. Шунинг учун уларнинг кейинги пушаймонлари, фожиага айланган ҳаётлари ўқувчини у қадар ларзага солмайди. Назар Эшонкулнинг маҳорати шундаки, у Анзиратнинг хиёнат кўчасига кириб қолишини мажбурийликдан эканлигини, ўзи хоҳламаган тарзда ботқоққа ботиш йўлларини табиий равишда тасвирлайди. Ёзувчи Анзират хиёнати орқали урушнинг инсонлар ҳаётига солган бор манзарасини кўрсатишга эришади.

Қиссадаги Бийди момо образи миллий ғурур тимсоли, аёлларимизнинг садоқат ва вафо рамзидир. У ҳар бир ҳаракатидан ўз уруғининг ҳимоячиси, шаънининг қўриқчиси сифатида намоён бўлади. Момо нафақат гапда, балки юриш-туришда ҳам ибрат кўрсатади.

Чуқурроқ разм солинса, Бийди момо Анзиратнинг тақдирига ачинган китобхонга огоҳлик тарзида киритилгандай таассурот уйғотади. Бийди момо ҳам ёшлигида бева қолиб, икки боласини ўзи катта қилган. Оғир меҳнат билан бели букилган. Аммо у бировларга сир бермайди. “Ҳеч ким унинг нима учун бунчалик жонини жабборга бериб, қуйиб-пишаётганини билмасди. Қўлини сўраб келган совчиларни бир хил жавоб билан қайтарарди: “Мени эрим талоқ қилмаган, ҳали ҳам унинг никоҳидаман” (33-бет), деган жавобни беради. Бийди момо ҳаёт мураккабликларини, ёш бева аёлнинг эҳтиросларини, изтиробларини фақат қаттиқ меҳнат билан енғади, шу билан ўзини овутади. Чунки қиссанависнинг “Англашилган ва содир бўлган гуноҳ иккинчи гуноҳнинг остонасидир” (56-бет), деган ҳақиқатлари ҳеч қачон ўз аҳамиятини йўқотмайди. Анзират эса ҳаёт мураккабликлари олдида ўзини тутолмайди, натижада ҳаёти фожиали яқун топади.

Асарда бадий тасвир воситаларидан ҳам жуда усталик билан фойдаланилган. Айниқса, қаҳрамонларнинг руҳий ҳолатини, миллий менталитетини ёритишда ташбеҳларнинг ишлатилиши қўл келган. Кампирларнинг хурсандчилигини тасвирлаш учун қуйидагича ташбеҳ келтирилади: “Кампирларнинг ҳам сўлиб қолган тириш юзларидаги шўх ва қувноқ боқувчи кўзлари худди сўлиган отқулоқ баргига тушган икки томчи шудринг каби ялтирай бошлаганди” (11-бет). Тасвирдаги “сўлиган отқулоқ баргига тушган икки томчи шудринг каби” бу вазиятда қаҳрамонлар ҳолатига айнан мос тушади. Чунки сўлишда азоб-изтироб, кўнгил зулмати, шудрингда эса ёруғлик, тонгнинг яқинлиги, янгиланиш ифодаси акс этади.

Нормат полвоннинг хотини каклик гўштини тусаб қолган, унинг кўнгли эса ҳалиям уруш даҳшатларидан фориг бўлмаган. Ҳамманинг кўнглида кимнидир кутиш. Норматнинг кўнгли ҳам алағда. Одамларда мотам кайфияти. Бу ҳисни йўқотмаган адиб: “Норматга арчалар қора кийиб чўнкайиб ўтирган кампирларга ўхшаб кетди” (10-бет), – деган ташбеҳни келтиради. Шу биргина ташбеҳ орқали бутун бошли қишлоқ аҳли, урушдан зада бўлган халқ кайфиятини беради.

Нормат полвон тоққа хотинининг гапи билан борган. Уйга қандай бўлмасин каклик отиб келиши керак. Бу унинг эркаклик, оталик бурчи. Тоғда унинг ёшлиқдаги хотиралари жонланади. Тўрт йиллик уруш даҳшатлари, омон қолиш учун жонини жабборга беришлар ортда қолган, сокинлик ҳолатидаги қаҳрамон руҳияти жуда моҳирлик билан тасвирланади ва қуйидагича ўхшатиш келтирилади: “Норматнинг юраги йўқотиб қўйган онасини бирдан кўриб қолган гўдакникидай безовта эди” (20-бет).

Қиссада персонажлар нутқида қўлланилган варваризмлар ҳам жуда жонли, содда ва самғини кишиларнинг характерларини очишда жуда қўл келган. "...хе, ўл, қариб суюлмай, соқолнинг остингда қолгур", "Ҳа, жувонмарг тўқол, укангди ўйнатмай эрларингминан ўйнаяпсанми?", "Ҳап, сеними, отангнинг илигига..." (5-бет) каби персонажлар нутқидаги шевага хос нутқ шакллари асарнинг янада жозибали чиқишига хизмат қилган.

Умуман, "Уруш одамлари" қиссаси ҳар қандай мураккаб вазиятда ҳам инсон ўзлигини, ёзурури ва кадрини топталишлардан асраб қолиши, сабрсизлик ва шайтоний қирғоққа ўтиш инсон бошига чексиз қулфатлар келтириши ҳақидаги улкан ҳақиқатни бадиий жаҳатдан асослайди. Қиссанинг маънавий-эстетик қиммати ҳам шунда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Норматов У. Умидбахш тамойиллар. – Тошкент: Маънавият, 2000. – 109-б.
2. Эшонкул Н. Уруш одамлари // Ялпиз хиди. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 3-112.

НАЗАР ЭШОНҚУЛ ҲИКОЯЛАРИДА БАДИИЙ СИНТЕЗНИНГ УЙҒУНЛАШУВИ

Гулчехра ИМОМОВА,

ҚарДУ доценти,
филология фанлари номзоди

Образ яратишда ижодкорнинг бадиий синтезга мурожаат этиши бутун бир тарихий давр (макон ва замон)нинг яхши ва ёмон хислатларини ўзи яратмоқчи бўлган образ киёфасида нақс эттиришга имкон беради.

Баъзи кишиларда бир-бирига зид бўлган хислатлар бир хилда мавжуд бўлади. Бу хислатларнинг ижобий кутби табиий бўлса, салбий кутби ижтимоий ноҳақликлар ва адолатсизликлар туфайли шаклланади. Ижобий хислатлар қай даражада кучли бўлса, кайин шаклланган салбий хислатлар ҳам шу даражада кучли намоён бўлади. Ана шу кутбларнинг шаклланишида давр – муҳитнинг яъни хронотопнинг таъсири кучли, албатта.

Назар Эшонкул "Шамолни тутиб бўлмайди" ҳикоясида Байна момо образини ана шу икки хислатнинг синтези воситасида яратган. Байна момо эри Райим полвон ва ўғлига беадад меҳр-муҳаббат қўйган эди. Момо улар туфайли қишлоғи Терсота ва унда яшовчи кишиларга ҳам меҳр ришталари билан боғланган эди. Райим полвон тенгсиз чавандоз ва мерган бўлиб, у ҳамма жойда, ҳар доим шу қишлоқнинг обрўйи ҳамда шаъни учун курашиб яшаган. Фуқаролар уруши даврида ўз қишлоғининг озодлиги ва мустақиллиги учун қайғуради. Ниҳоят бу кураш унинг ва ўғлининг отиб ўлдирилиши билан якунланади.

Райим полвонни қўлга туширолмайд юрган Замон отбоқар уни уйдан чиқаётганда отиб ўлдирган эди. Миршаб ва аскарлар ёпирилиб келишганда Байна момо эрининг мурдаси устига турарди. Уларга қаршилик қилмоқчи бўлиб, отасининг милтиғини тутиб турган ўғлини ҳам шу жойда отиб ўлдирадилар. Ўғил ҳам отасининг мурдаси устига йиқилади. Ана шу машъум ва даҳшатли лаҳзаларда Байна момо ўзи ишонган, кўнгил қўйган терсоталиклардан нажот кутади. Бироқ унинг кутгани бўлмади. Мана шу пайтдаёқ унинг қалбидан жой олган ҳесиз меҳр-муҳаббат ўрнини кучли нафрат эгаллайди.

Момо характерида юз берган кескин ўзгаришлар сабабини ёзувчи шундай ифодалайди: "Байна момо терсоталикларни кечира олмади – кўкраги илма-тешик бўлган ўғлига қарата Замон отбоқар яна бир неча бор ўқ узаркан, у мадад излаб, уларининг туйнуқларини ёпиб турган қора қора пардаларга бир-бир кўз тикади, бироқ у ердан совуқ сукутдан бошқа ҳеч нарса кўринмади."